

IFJÚ VÁLLALKOZÁSFEJLESZTÉSI POLITIKÁK, AZOK FŐ ELEMEI ÉS GYAKORLATAI AZ EURÓPAI UNIÓ ORSZÁGAIBAN ÉS HAZÁNKBAN.

ELŐSZÓ

Non scholae, sed vitae discimus mondja a régi latin közmondás, és ez összefoglalja az egész oktatásról alkotott véleményemet. **Nem az iskolának tanulunk és tanítunk, hanem az életnek.** Ez az a szemléletmód, amit az oktatási rendszer rehabilitációjánál és fejlesztésénél figyelembe kell venni valamennyi átmeneti gazdaságban, a posztkommunista Közép- és Kelet-Európában, Délkelet-Európában és a FÁK országokban.

Kiindulópont az iskolai tananyag, az oktatás és a valós életszükséglet közötti különbség. A hagyományos iskolai oktatás a klasszikus enciklopédiai ismeretek katedrálól történő előadását jelenti és ezáltal felkészítik a diákokat az érettségire. Az angol nyelvben megkülönböztetjük az education-t és a learning-et. Az elsőt nevelésnek, műveltségmegszerzésének nevezhetjük, a másik megtanulást jelent. Bár mindkét szó szinonimája egymásnak, a nevelés több mint tanulás. Ez tudásátadást is jelent, a tanulók műveltségi/képességi szintjének emelését, amelyben a tanár saját tapasztalatát is átadja és a generációk tanulnak egymástól. Ezáltal a nevelés nemcsak az akadémiai tudás átadására vonatkozik, hanem az egész társadalom kultúrájának stratégiai fejlesztési feladata is.

A legtöbb átmeneti gazdaságú országokban, beleértve az új EU tagországokat is, a társadalomban a vállalkozó a mai napig gyanús, aki egy éjszaka leforgása alatt meg akar gazdagodni. A média nagyobb teret szentel a negatív jelenségek bemutatásának, mint a becsületes és társadalom számára hasznos vállalkozói portrét bemutatásának, aki olyan termékeket állítanak elő és olyan szolgáltatást nyújtanak, amelyek az egykori központi irányítású gazdaságokban nem álltak rendelkezésre. A **vállalkozás** szónak még nincs meg a megfelelő helye. Mást értenek a szülők, mást az oktatási intézmények és természetesen mást a versenyszféra ezen a kifejezésen. Európa felismerte, hogy az oktatás és vállalkozás nem különálló fogalmak. Ezek kölcsönös egymásra hatással vannak, egyre inkább összefüggenek egymással és híd van a két fogalom között.

Jelen anyag összeállításánál a szerző jelentős mértékben támaszkodott az ENSZ Európai Gazdasági Bizottság 2004-ben jóváhagyott „Ifjú Vállalkozás támogatása útmutatóra” [1] és az Európai Bizottság 2006. február 13-én kelt Közleményére a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A közlemény címe: „A Közösség lisszaboni programjának végrehajtása: A vállalkozói készségek előmozdítása az oktatás és a tanulás révén”, COM(2006)33 végleges. [2]

AZ IFJÚSÁG HELYZETE ÉS KILÁTÁSAI

Az 1989-es rendszerváltás óta a hagyományos iskola-munkahely-nyugdíjba vonulás életciklus jelentős mértékben megváltozott valamennyi átmeneti és feltörekvő gazdaságú országban. A drasztikus változások a társadalom valamennyi szegmensét érintették. Átalakultak agenerációk, a piacok, nemek közötti kapcsolatok. A globalizáció és nemzetközivé válás növekvő befolyása megváltoztatta a munkaerőpiac jellegét. A multinacionális tőke lesöpörte a hagyományos szakszervezeti mozgalmat, amely képviselte a foglalkoztatottak érdekeit, ennek

következtében a munkaviszonyok és foglalkoztatottság laza és rugalmas lett. Ezzel egyidejűleg lepadtak a fiatalok munkahelyen történő betanulásának lehetőségei. A gazdagok és szegények közötti szakadék szélesedett. A fiatal munkanélküliség növekszik és a foglalkoztatottság új jellege új problémákkal jár nemcsak magára a fiatalság jövőjére nézve, de a társadalom egészére is.

Szükség van a fiatalság jelenlegi problémáinak feltárására, amely csökkenthetné a fiatalok körében elterjedő depressziót, kábítószerfogyasztást, egyre növekvő deviáns magatartást, szabad és felelőtlen szekszuális kapcsolatrendszert, a játékszenvedély elharapózását. A jelenlegi ifjúsággal kapcsolatos kutatások elsősorban a fiatalok szociális problémáira irányulnak, ahelyett hogy integrált módon kezelnék a fiatalok foglalkoztatás politikáját és stratégiáját. Hazánkban nincs felelős ifjúságpolitikai kormányzati szerv, amely valamennyi kérdéssel holisztikus módon foglalkozna.

A Magyar Országgyűlésen egy képviselő már 1989, május 11-én a következőket javasolta:

„A magyar ifjúság haladéktalanul elvárja a kilátástalan helyzetét végre felismerő, alapvető jogait szavatoló, a munkábaállást, a családalapítást, a lakáshoz jutást, a fiatalhoz, emberhez méltó életet lehetővé tevő kormányprogram kialakítását. E programban határozza el a kormány az ifjúság érdekeit következetesebben képviselő, új kormány szerv létrehozását.

Megfontolásra javaslom, legyen ez az intézmény ifjúsági és családvédelmi minisztérium. Ebben a programban, ha valóban az ifjúság helyzetének javítása, jövőjének biztosítása a célunk, az első helyek egyikén az oktatás gyökeres megreformálásának terve, komoly szándéka kerüljön. Az oktatás fejlesztése a kulcs ugyanis nemcsak az ifjúság, hanem az egész ország gondjainak megoldásához. Itt kell a reformot kezdeni.”

Ilyen szerv a mai napig nem jött létre.

Az Európa Tanács (ET) 1997 óta végzi a tagországok nemzeti ifjúságpolitikájának áttekintését, nyomonkövetését és fogalmaz meg ajánlásokat egy összehangolt európai ifjúságpolitika kialakítása céljából. 2000-ben az Európa Tanács szakértői Magyarországra látogattak, és felmérték, és jelezték is azokat a súlyos gazdasági, társadalmi, intézményi, politikai stb. ellentmondásokat, zavarokat és feszültségeket, amelyek a rendszerváltás nyomán kialakult „átmeneti társadalomban” jelentkeztek. Ugyanakkor azzal is számot vetettek, hogy az ellentmondásos folyamatoknak ezzel még nincs vége, hiszen a következő évek-évtizedek modernizációja – most már az Európai Unió keretei között – legalább olyan kihívások elé állítják az országot, mint maga a rendszerváltás. Nem véletlen, hogy a szakértők „drámai” változásokról beszéltek, rámutatva azokra a kényszerekre és konfliktusos folyamatokra, amelyekkel egy társadalomnak szembe kell néznie az ilyen léptékű átalakulások során, ha ifjúságát versenyképesen fel kívánja készíteni a jövőre.

A Szociális és Munkügyi Minisztérium 2008. február 13-án jelentette be, hogy elkészült a **Magyar Ifjúságpolitikai Riórt**, amelynek elkészítésére a Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete (MTA PTI) kapott felkérést. Az elkészítés, véleményezés két fázisban zajlott. Az első fázisban az ifjúság élethelyzetét bemutató anyag társadalmi vitája zajlott, amelynek keretében a Regionális Ifjúsági Szolgáltató Irodák szervezésében konzultációs fórumokat rendeztek, a Gyermek és Ifjúsági Konferencia tagszervezetei és a Gyermek és Ifjúsági Alapprogram tanácsa pedig véleményezte az anyagot. A második fázisban a hazai ifjúságpolitika

intézményi rendszerének, eszközeinek, illetve az ifjúságpolitikai intézkedések, programok, projektek strukturált bemutatásának elkészítése történt. [3].

A magyar munkaerő-piaci helyzet drámai változását jelzi, hogy a kilencvenes évek elején a 15–19 éves korosztályokban úgy alakult ki 27–33 százalékos, a 20–24 éveseknél, pedig 14–17 százalékos munkanélküliségi ráta, hogy néhány évvel korábban még jószerivel minden iskolából kilépő fiatal el tudott helyezkedni. Fontos tény, hogy a tömeges munkanélküliség sokszerűen érte a társadalmat, arra, pontosabban annak „fogadására” sem a család intézménye, sem az iskolarendszer, sem az önkormányzatok, sem az állam nem készült fel. Az állam felkészületlenségét jelzi, például, hogy a tömeges munkanélküliség kialakulásakor még nem létezett az ennek a kezelésére hivatott intézményrendszer

A fenti Jelentés szerint „a fiatalok jelentős része rossz társadalmi közérzetről számolt be. Az „Ifjúság2000” projekt vizsgálatban a 15–29 éves fiatalok korosztályuk két legégetőbb problémájaként a következőket jelölték meg: 47% százalékuk a „munkanélküliséget”, harmaduk (34%) „a pénztelenséget, alacsony kereseteket”, hasonlóképpen harmaduk (32%) „a lakáshelyzet megoldatlanságát”. Ez követi a „a szegénység és létbizonytalanság” 14 százalékkal, majd „a kábítószeres elterjedése” 13, „a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek” 9, „a kilátástalan jövő” 8, és a sort „a tanulási lehetőségek beszűkülése anyagi okok miatt” 7 százalékkal zárja.”

„A fiatalok munkaerőpiacra való belépése Magyarországon is az egyik legfontosabb gazdasági és szociális kérdéssé vált. Fontos, hogy jelentősen elmaradt társadalmi haszonnak tekinthető a munkanélküli fiatalok kihasználatlan munkaereje, ugyanakkor eltartásuk is komoly terheket ró a társadalom más csoportjaira. Sőt, az iskolából a munka világába történő zökkenőmentes átmenet a társadalmi beilleszkedés legfőbb eleme, az élet későbbi szakaszaira is messzemenően kiható szocializációs folyamat. A fiatalon állástalanul töltött idő és az ekkor szerzett negatív tapasztalatok az egyén munkaerő-piaci helyzetét, ezáltal társadalmi pozícióját évtizedekre meghatározhatják.”

„A magyar fiatalok csökkenő gazdasági aktivitását csak részben magyarázza az oktatásban tapasztalható expanzió. Legalább olyan fontos körülmény, hogy az utóbbi években a szakképzettséggel, diplomával rendelkező pályakezdekők elhelyezkedése megnehezült, többek között a munkáltatóknak a szakképzés színvonalával, szerkezetével való elégedetlensége miatt. A foglalkoztatás lassú bővülése mellett, a fiatalok elhelyezkedését az is nehezíti, hogy az idősebb generációhoz tartozók gazdasági aktivitásának növekedésével a generáció-váltás üteme lelassult.”

VÁLLALKOZÁSOKTATÁS EURÓPÁBAN

Az európai vállalkozásoktatás jóval a liszaboni folyamat előtt kezdődött. Az egyes országokban a vállalkozásoktatás az 1980-as és 1990-es évekre nyúlik vissza. A kezdeti úttörők főleg az USA-ban tapasztalatot szerzett oktatók voltak, akik látták ennek szükségességét és megpróbálták a tapasztalatokat saját országukra adaptálni. Az oktatási tematika és módszertan gyakran teljesen új volt a felsőfokú intézmények számára és hosszú ideig tartott, amíg azt elfogadták.

Ahogy az a legtöbb új gondolatokkal történik, a vállalkozás, mint tantárgy kihívást jelentett önmagában is. Ez azért volt így, mert a vállalkozás tárgya új megközelítési módszereket, az egyes szakok közötti átjárást és multidiszciplináris gondolkodást igényelt.

2005 februárjában a Bizottság új alapokra helyezte a lisszaboni stratégiát, amelynek keretében az Európai Unió erőfeszítései két fő feladatra összpontosulnak: határozottabb és tartósabb növekedés megvalósítása és több, jobb minőségű munkahely teremtése. Az új **partnerség a növekedésért és a munkahelyteremtésért** a vállalkozás-barátiabb kultúra támogatásának és a kis- és középvállalkozásokat támogató környezet megteremtésének fontosságát emeli ki.

Ahhoz, hogy egy adott gazdaság sikerrel versenyezzen, és növekedni tudjon, a vállalkozásindítások támogatásával és a vállalkozások átadásának irányításával egyensúlyba kell hozni a vállalati állományt. A Global Entrepreneurship Monitor kutatásaiból kiderült, hogy a **vállalkozás és a gazdasági növekedés**, különösen a magas jövedelmű országokban, szorosan összefügg egymással. Az innováción és a kiválóságon alapuló fenntartható fejlődéshez egyre nagyobb számban kell vállalkozásokat létrehozni, amelyek várhatóan több és jobb minőségű munkahelyet teremtenek. A fokozódó vállalkozói kedvet felmutató országokban ennek eredményeképpen csökken a munkanélküliség aránya. Mi több, a munkaerő csökkenése fokozatos nyomásként nehezedik a szociális rendszerekre. Ha Európa meg kívánja őrizni társadalmi modelljét, nagyobb ütemű gazdasági növekedésre, **több új vállalatra, a vállalkozók részéről az innováció terén fokozottabb befektetési kedvre, és még több magas növekedési potenciállal rendelkező KKV-kra** vagy szüksége.

A vállalkozás fiatalok körében való népszerűsítése az Európai Tanács által 2005 márciusában elfogadott **Európai Ifjúsági Paktum** egyik központi eleme. [4].

A vállalkozás, mint növekedéshez, a foglalkoztatáshoz és az önmegvalósításhoz szükséges kulcskompetencia.

A vállalkozói kompetencia az egyén azon képességére utal, hogy elképzeléseit meg tudja valósítani. Ide tartozik a kreativitás, az innováció és a kockázatvállalás, valamint annak képessége, hogy az egyén célkitűzései érdekében terveket készít és visz véghez. Ez mindannyiunk számára támogatást nyújt a mindennapok során otthon és a társadalomban, segíti az alkalmazottakat munkájuk során, és képessé teszi őket arra, hogy megragadják a lehetőségeket, valamint olyan speciálisabb készségek és tudás alapját képezi, amelyre a vállalkozóknak a társadalmi vagy kereskedelmi tevékenységükhöz szükségük van. [4]

A vállalkozás alapját adó **általános jellemvonások és készségek** fejlesztése – a megfelelő oktatási szinten – **elmélyültebb üzleti ismeretek** megszerzésével egészül ki. A „felelős vállalkozás” fogalmának előtérbe helyezésével a vállalkozói pályafutás is vonzóbbá válik. Noha a vállalkozói kompetenciával rendelkező fiatalok közül nem mindenki választja a vállalkozói pályát, bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a középiskolai minivállalatokban résztvevők körülbelül 20 %-a **tanulmányai befejezése után saját céget hoz létre**. [5]

A tanulók által irányított mini-vállalatokkal vagy virtuális cégekkel kapcsolatos programokat el kellene ismerniük az oktatási intézményeknek is, és támogatniuk kellene. Írországban például beépítették a tantervekbe, mivel a helyi viszonyokra alkalmazható alaposan tesztelt módszereket nyújtanak. Európában évente hozzávetőlegesen 600000 tanuló vesz részt a tanulói vállalatokban. Az e módszerekre alapuló programokat a nem kormányzati szervezetek az oktatás minden szintjén ösztönzik, sok esetben olyan hálózatok védőszárnya alatt, mint a **Junior Achievement, Young Enterprise, EUROPEN** (gyakornoki cégek) és a **JADE**.

A vállalkozói ismeretek oktatásával nőnek a vállalkozásalapítások és az önálló vállalkozások elindításának esélyei és az üzleti sikerek aránya, illetve fokozódik az egyén elégedettsége. Emellett a vállalkozói gondolkodásmóddal és készségekkel rendelkező fiatalok jelenléte csak előnyös lehet a feltörekvő és dinamikus kis- és középvállalkozások számára.

Ugyanakkor a vállalkozói ismeretek oktatásának előnyei nem csak az egyre nagyobb számú vállalkozásalapításban, az innovatív befektetésekben és a munkahelyteremtésben mutatkoznak meg. A **vállalkozás mindenki számára kulcskompetenciát jelent**, amelynek segítségével a fiatalok egyre kreatívabbak és öntudatosabbak lesznek minden általuk megkezdett vállalkozásban, és megtanulják, mit jelent szociális felelősséggel fellépni.

Az **Oktatás és Képzés 2010 elnevezésű munkaprogram** a vállalkozást az **élethosszig tartó tanulás** nyolc kulcskompetenciájából álló európai referenciakeretben helyezte el, amelyek a személyes önmegvalósításhoz, a szociális integrációhoz, az aktív polgársághoz és a foglalkoztathatósághoz szükségesek. Ez az alapja a Bizottság által a közelmúltban az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak benyújtott ajánlás-javaslatnak [4].

Az Európai Bizottság hangsúlyozza, hogy az európai formális oktatás régóta nem a vállalkozással és az önálló vállalkozással kapcsolatos ismeretek színhelye. Ugyanakkor tekintettel arra, hogy a viselkedésformák és kulturális referenciák már fiatal korban kialakulnak, **az oktatási rendszerek nagyban hozzájárulhatnak a vállalkozások által jelentett kihívások sikeres leküzdéséhez az Európai Unióban.**

Jelen irányelvek szerint a vállalkozói kompetencia **élethosszig tartó tanulással** sajátítható el, ezért a mai modern oktatás középpontjában az **alapfoktól az egyetemig tartó** oktatásnak kell állni – beleértve a **felsőfokú közgazdasági, egészségügyi és műszaki oktatási intézményeket is.**

A hazai vállalkozás oktatás helyzetéről, eredményeiről és problémáiról 2008-ban a SEED Kisvállalkozás-fejlesztési Alapítvány készített felmérést és tanulmányt. [6]

VÁLLALKOZÁSTAN AZ ISKOLAI OKTATÁS KERETÉBEN

1. Tézis: A világos célkitűzések, valamint azok megvalósításával kapcsolatos iránymutatások tantervbe építése szilárd alapot teremt a vállalkozási ismeretek oktatásához.

Az iskolai kerettantervek elkészítése nemzeti hatáskörbe tartozik, azok elkészítése a nemzeti oktatási kormányhatóság feladata. *Kádek István Út* a sikeres vállalkozás-oktatáshoz c. tankönyvében azt írja, hogy komolyabb üzleti számítások 14-15 éves kortól végezhető, komplex gazdaságpolitikai összefüggéseket a diákok pedig csak 17-18 éves korban kezdik megérteni. Az iskolákban a vállalkozástan és a vállalkozói ismeretek megszerzése általában a középfokú oktatásban jelentkezik. Ugyanakkor, akárcsak a magánélet irányításához szükséges valamennyi kompetenciát, az alapvető vállalkozó ismeretek alapjait is az oktatás első éveiben rakják le. Az alapfokú oktatásban a vállalkozói magatartás olyan készségek segítségével fejleszhető, mint a kreativitás és a kezdeményező kedv. Ez a legeredményesebben a természetes gyermeki kíváncsiságra építő aktív tanulás útján érhető el. Emellett a társadalmi ismeretek között szerepelnie kell a munka világával és az üzleti élettel kapcsolatos **alapvető ismereteknek** és az azokkal való **ismerkedésnek**, valamint a közösségi vállalkozói szerep megértésének.

2. Tézis: Fokozottan tudatosítani kell azt, hogy az alapvető vállalkozói ismeretek elsajátítása – már az oktatás első éveitől kezdve – az egész társadalom és maguk a tanulók számára egyaránt előnyös.

Akárcsak a magánélethez szükséges valamennyi kompetenciát, az alapvető vállalkozó ismeretek alapjait is az oktatás első éveiben célszerű megszerezni. Az alapfokú oktatásban a vállalkozói magatartás olyan készségek segítségével fejleszhető, mint a **kreativitás és a kezdeményező kedv**. Ez a legeredményesebben a természetes gyermeki kíváncsiságra építő aktív tanulás útján érhető el. Emellett a társadalmi ismeretek között szerepelnie kell a *munka világával* és az *üzleti élettel kapcsolatos alapvető ismereteknek* is .

Hazánkban az első középiskolai vállalkozásoktatási kezdeményezések között a nemzetközi Junior Achievement és Young Enterprise programokat kell megemlíteni. A Junior Achievement 1992-ben jelent meg hazánkban Junior Achievement Magyarország (JAM) néven. Elméleti és gyakorlati ismeretek oktatása diákoknak a piacgazdaság fontosságáról, a vállalkozások szerepéről és a gazdaság saját jövőjükre gyakorolt hatásáról. A JAM-nak jelenleg 415 iskolában van programja.

JAM RÖVIDEN

- **51 000** diák tanulta az elmúlt tizenkettő tanévben programjaink valamelyikét.
 - **43 000** diákot ismertettünk meg a piacgazdaság alapjaival a 2004/2005-ös tanévben.
 - **14 000** fiatal találkozhatott az ország vezető üzletembereivel
 - **325** általános iskola, gimnázium, szakközépiskola csatlakozott a JAM közösséghez.
 - **146** település diákjai vettek részt a JAM országos és regionális rendezvényein.
 - **97** rendezvényt szerveztünk 2004/5 tanévben
 - **19** megyében készítjük fel a diákokat a pályaválasztás és a munkába állás kihívásaira
 - **14** oktatási programot ajánlunk az iskoláknak.
 - **3** városban regionális irodáink segítik a gazdasági oktatást, a pedagógusok munkáját
- <http://www.ejam.hu/site/HTML/index.html>

A JAM gazdasági munkafüzetei letölthetők a:

<http://www.ejam.hu/site/HTML/tananyag.html> címről, ezek a következők:

- ❖ Üzleti terv
- ❖ Környezetvédelem
- ❖ Állások és Elvárások
- ❖ Karriertervezés
- ❖ Család háztartás
- ❖ A munka világa

A középiskolai „diákvállalkozások” hozzájárulnak a résztvevők kreativitás fejlesztéséhez. Eközben praktikus üzleti ötletek szülessenek. A diákok megtanulják, hogy felelősséget kell vállalniuk munkájukért. Ugyanakkor a fiatalok vállalkozásukon keresztül jobban megismeri önmagukat.

Szirmai és Csapó leírják, hogy „e szimulált diákvállalkozások kulcsszava az „olyan, mintha”. A diákok részvénytársaságot alapítanak, pontosabban egy olyan szervezetet, amely „olyan, mintha” részvénytársaság lenne. A diákok a társaság létrejötte után, amelynek

Kisvállalatfejlesztési Politika
Dr. Szabó Antal

részvényeit szülei jegyzik le, felépítik a cég belső szervezetét, amely „olyan, mintha” tényleges vállalkozás lenne. Van igazgató, marketinges, munkaügyi, könyvelő stb. Az évente kétszer (karácsony előtt és húsvét előtt) megrendezett nagy vásáron a cégek felkínálják termékeiket, amelyek leggyakrabban „olyan, mintha” kommersz karácsonyi ajándékok lennének, az áruk azonban általában messze alatta van az üzletekben kapható termékekének. Tanév végén a cégek „lezárják az üzleti évet”, osztalékot fizetnek, ha van miből, majd felosztatják önmagukat. Eközben megtanulják, mit jelent felelősséget vállalni a tevékenységükért, milyen belső munkamegosztási viszonyok vannak egy gazdálkodó szervezetben stb. Általában találkoznak a piaccal, sőt, rákényszerülnek arra, hogy saját cégüket, saját terméküket is pozicionálják, azaz elhelyezzék e piacon, árazzák és végiggondolják, mi kell ahhoz, hogy a vevők is értéknek fogadják el azt, amit a termelő vagy az eladó értéknek tételez.” [7]

„Az előbb említett nemzetközi programok hazai megjelenésével párhuzamosan a kilencvenes évek elejétől több közgazdasági és kereskedelmi szakközépiskolában alakítottak ki tanulóirodákat. Ezek olyan speciálisan berendezett iskolai termek, ahol egy vállalkozás működtetéséhez szükséges valamennyi irodai részleg imitálva van, a szükséges berendezésekkel is el van látva (telefon, fax, fénymásoló, számítógépek a szükséges szoftverekkel együtt). Ezekben az irodákban sokszor osztott munkaidőben egy-egy osztály működteti szimulált vállalkozását, a diákok maguk döntenek el, ki milyen feladatokért felel. Rotációs rendszerben töltik be a különböző munkaposztokat, tanulják meg a teendőket a gyakorlatban.” [7]

3. Tézis: A középfokú oktatás feladata, hogy növelje a diákok tudatosságát a majdani pályafutásukat jelentő önálló vállalkozással és a vállalkozással kapcsolatban.

4. Tézis: A vállalkozói gondolkodásmódot és készségeket a legjobban a vállalkozási ismeretek gyakorlati, konkrét projektek, és tevékenységek formájában való elsajátítása segíti elő.

A vállalkozásoktatás módszertana Szirmai és Csapó szerint [7]

„A szakirodalom a vállalkozásoktatás három alapvető módját különbözteti meg: a tanári előadás, a szimulált vállalkozás és a valódi vállalkozás keretében való tanítást.

A **tanár** elmondja és leírja, hogy mi a vállalkozás. A **tanári előadás** szinte kizárólag ismereteket ad át, és nem képes készségeket kifejleszteni a tanulóknak. Ez a típusú oktatás minimális kockázattal jár, a tanár végig ellenőrzése alatt tudja tartani a képzést. Az előadások könnyen beilleszthetők a tanrendbe, a diákok és a tanárok által megszokott keretben zajlanak. Az ismeretek oktatásának ez a módja azonban kizárólag elméleti ismeretek átadására korlátozódhat, és a vállalkozói világban fokozottan érvényes az, hogy nem biztos, hogy az lesz a legjobb vállalkozó, aki a tankönyvben olvasottakat bemagolta. A vállalkozóvá váláshoz a vállalkozói képességek fejlesztésére is szükség van, a „gyakorlat teszi a mestert”.

Az előadáshoz képest a **szimulált** vállalkozások nagy előnye, hogy többféle képességet fejlesztenek ki, közben tartható módon vezetik be a résztvevőket a gyakorlati tevékenységbe, a vállalkozói készségek jelentős része fejleszthető általuk, ugyanakkor költségkímélők, a tanár számára viszonylag könnyen kontrollálhatók. Azonban ebben az esetben is igaz, hogy nem elegendő a 45 perces óra ahhoz, hogy a hallgatók egy-egy alkalommal kellő mértékben azonosuljanak a feladattal. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a diákok tudatában vannak annak,

hogy ez a vállalkozás csak „szimulált”, s így korlátozott a felelősségük, ezzel párhuzamosan a motivációjuk is.

A **valódi vállalkozás** megalapításán keresztül történő oktatásnak van a legnagyobb hatása a diákok körében, itt érhető el a legnagyobb tanulói motiváció, kötődés a vállalkozás iránt. Ebben az esetben a tevékenység nem korlátozódik csupán az iskolai órákra, azon kívül is végezhető, sőt, ha sikeresek szeretnének lenni a hallgatók, a vállalkozás működtetésének jelentős része az iskolai időn kívülre esik. Ez egyben a hátránya is: a hallgatókra jelentős terhet ró a profittermelő működés elérése, ezért könnyen a tanulás rovására mehet. Mind a tanárra, mind a diákra hatalmas felelősség hárul, hiszen egy-egy ilyen vállalkozás nehezen tervezhető és tartható kézben. A költségeket is könnyen alultervezhetik, és a való életben az alapítóknak kell vállalniuk a vállalkozás működtetésének minden következményét.”

A közép fokú oktatásban a vállalat alapítással kapcsolatos ismeretek rendkívül hasznosak lehetnek, mivel elősegítik a diákok munkába állását és önálló üzleti vállalkozások elindítását. Sajnos a középiskolai tantervek **nem motiválják** kellő mértékben az **iskolákat** és **tanárokat** a vállalkozással kapcsolatos ismeretek átadására. A SEED Alapítvány felmérése szerint a 2008-ban engedélyezett 826 tanárképzési kurzusból egyetlen vállalkozói ismereteket nyújtó tanfolyam sem szerepelt! [6] Ezért fontos feladat, hogy a nemzeti oktatáspolitikai és a helyi önkormányzatok ösztönözzék az iskolákat vállalkozói ismeretek oktatására és elsajátítására.

Az Európai Bizottság sürgeti a tagországokat, hogy

- Az iskolákat támogassék és ösztönözzék a vállalkozásokkal kapcsolatos tevékenységekben és programokban való részvétel segítésére;
- A hatóságok kezdeményezzék és népszerűsítsék az iskolákban a vállalkozással kapcsolatos ismeretek oktatását.
- A szakmai szervezetek tegyenek erőfeszítéseket az iskolákban a vállalkozókedv és az üzleti világban kötött partnerségek ösztönzésére.

EURÓPÁNAK KORSZERŰBB EGYETEMEKRE VAN SZÜKSÉGE

Az Európai Bizottság ma állást foglalt az európai egyetemek modernizálásáról. Ez alapvető jelentőségű, hogy hozzájárulhassanak az EU azon célkitűzéséhez, hogy vezető globális, tudásalapú gazdasággá váljék. Európa egyetemei hatalmas potenciállal rendelkeznek, ennek nagy része azonban sajnálatos módon kiaknázatlan marad különféle merev és akadályozó körülmények folytán. A tudás, a tehetség és a lendület gazdag tartalékainak felszabadítása azonnali, mélyreható és összehangolt változást kíván: a felsőoktatási rendszerek szabályozásának és igazgatásának módjától kezdve egészen az egyetemek irányításáig. A Bizottság elképzeléseit egy ma elfogadott közlemény tartalmazza, amely Európa egyetemeinek összes tevékenységére kiterjed: oktatási és kutatási tevékenységükre csakúgy, mint azon képességükre, hogy az innováció motorjai legyenek. A dokumentum válasz arra az igényre, amely az Európai Tanács 2005. októberi informális ülésén merült fel Hampton Courtban, az egyetemekkel kapcsolatos olyan cselekvési területek meghatározására, amelyek szóba jöhetnek a növekedési és foglalkoztatási menetrend előmozdítására.

Ján Figel, az oktatásért és képzésért felelős biztos 2006-ban a következőket mondta: „Jóllehet évente emberek millióit képzik és oktatják, Európa felsőoktatási rendszereit továbbra is

számos, gyakran évtizedek óta meglévő gát akadályozza. A ma elfogadott közlemény hozzájárul az EU egyetemeinek elengedhetetlen modernizálásáról zajló vitához.”

„Az egyetemek a tudás erőművei” mondta *Janez Potočnik*, a tudományért és kutatásért felelős biztos. „Alkalmazkodniuk kell a globális, tudásalapú gazdaság igényeihez, akárcsak a társadalom és a gazdaság más ágazatainak. A ma általunk fölvetett elképzelések egy lendületes vita megindítását szeretnék elősegíteni egyrészt a tagállamok, másrészt maguk az egyetemek között.”

Az Európai Bizottság 9 olyan területet határozott meg, ahol változásra van szükség, hogy Európa egyetemei egy valódi tudásalapú társadalom létrehozásához járulhassanak hozzá. Minden intézménynek meg kell találni azt az egyensúlyt az oktatás, a kutatás és az innováció között, amely leginkább megfelel regionális vagy országos szerepének. Ez szükségszerűen differenciált megközelítést von magával. A cél egy olyan keretrendszer létrehozása, amelyen belül az egyetemek a globális tudásalapú társadalom és gazdaság jelentősebb szereplőivé válhatnak. Első számú célként az egyetemek oktató- és kutatófunkcióját kell tökélyre fejleszteni.

[8]

A Bizottság által ma előterjesztett javaslatok a következőket foglalják magukba:

- **Az olyan diplomások arányának emelése, akik legalább egy félévet külföldön** vagy a gazdaságban **töltöttek.**
- **Lehetővé tenni a hallgatóknak, hogy a nemzeti kölcsönöket és támogatásokat** attól a döntésüktől függetlenül használhassák fel, hogy hol tanulnak vagy kutatnak az EU-ban.
 - **Az egyetemi képesítések elismertetési eljárásainak összhangba hozása a szakképesítésekéivel,** valamint az európai végzettségek elismertethetőségének megkönnyítése Európán kívül.
 - A kutatói pályafutás részeként **képzések bevezetése szellemi tulajdon,** menedzsment, kommunikáció, hálózatszervezés, vállalkozás és csapatmunka terén.
 - **Az oktatott szakok alapjainak újbóli meghatározása oly módon, hogy nagyobb részvételt tegyenek lehetővé idősebb korban,** ezáltal feelve meg az európai munkaerő képességszükségeinek és biztosítva, hogy az egyetemek képesek legyenek alkalmazkodni Európa öregedő népességéhez.
 - **A nemzeti tandíj- és támogatórendszerek felülvizsgálata,** hogy a legjobb tanulók mindenképpen részt vehessenek a felsőoktatásban és támogatást kapjanak kutatói pályafutásukhoz, bármilyen háttérrel is rendelkeznek.
 - **Az egyetemek finanszírozási rendszerének felülvizsgálata,** hogy az jobban összpontosítson a kimeneti eredményekre, és nagyobb felelősséget adjon az egyetemeknek saját hosszú távú pénzügyi fenntarthatóságuk terén, különösen a kutatásban.
 - **Nagyobb autonómia és felelősség az egyetemeknek,** hogy gyorsan reagálhassanak a változásokra. Ez magába foglalhatná a tantervek új fejleményekhez való igazítását a tudományágak közötti szorosabb kapcsolatok kiépítése, és az egyes tudományágak helyett az átfogó kutatási területekre (pl. megújuló energiaforrások, nanotechnológia) történő összpontosítás révén.
 - **Nagyobb autonómiát jelentene az egyes intézmények szintjén az oktató- és kutatószemélyzet kiválasztásában is.**

A Bizottság készen áll, hogy támogassa az EU egyetemeinek modernizációját egy **a legjobb gyakorlatok meghatározására és megosztására irányuló folyamat** révén, illetve

oktatási, kutatási és innovációs támogatóprogramjai segítségével, mint az egész életen át tartó tanulás programja, a 7. kutatási és képzési keretprogram, a versenyképességi és innovációs keretprogram valamint a strukturális alapok és a kohéziós alap.

Ma még nem lehet tudni, hogy a Bolognai folyamatból kikerülő végzett hallgatókat hogyan fogadja a munkaerő-piac. Megoldatlan kérdés mind Magyarországon, mind Európában, hogy hogyan kell az öt éves egyetemi képzést alapszakra (bachelor) és mester fokozatra felosztani, és milyen lesz ezek kapcsolata a szakirányú továbbképzéssel. Szinte lehetetlen megvalósítani, hogy az egyes szakok átjárhatóak legyenek és a képzési folyamat során többször is lehessen pályát módosítani. Sérül a társadalom esélyegyenlősége annak következtében is, hogy a mesterképzést nálunk zömmel térítéses képzés formájában valósítják meg. Így a társadalom kevésbé tehetősebb része kimarad a továbbtanulás lehetőségéből.

VÁLLALKOZÁSOKTATÁS AZ EGYETEMEKEN

5. Tézis: A vállalkozói ismeretek oktatását az egyetemek és a műszaki oktatási intézmények – több tantárgy között megosztva – be kell, hogy építsék a tanterveikbe, és hallgatóik számára kötelezővé vagy ajánlottá kell tenniük e kurzusokon való részvételt.

Az egyetemi tanulmányok során vállalkozói ismereteket hallgató diákok az **üzleti vállalkozás megindításáról és működtetéséről** szóló szakmai képzésben vehetnek részt, és a hallgatók **üzleti elképzelései is támogatást** nyernek.

6. Tézis: A tudományos, illetve a műszaki tanulmányokban a vállalkozói gondolkodásmód és kompetencia, valamint a kiválóság ötvözésével a hallgatók és a kutatók eredményesebben tehetik pénzzé elképzeléseiket és a kifejlesztett technológiákat.

Kiemelt figyelmet kell fordítani arra, hogy a vállalkozásokkal kapcsolatos ismeretek fokozatosan beépüljön a **tudományos és műszaki tanulmányokba, valamint a műszaki oktatási intézmények tantervébe** annak érdekében, hogy az egyetemi kutatóhelyek szellemi eredményeinek felhasználásával létrejövő vállalatok és az új innovatív vállalatok számára kedvező feltételek teremthetők, illetve, hogy a kutatók vállalkozói ismeretanyagra tegyenek szert. Az üzleti iskoláknak és a műszaki/tudományos karoknak még szorosabban kellene együttműködniük – például hallgatók és doktoranduszok interdiszciplináris munkacsoportjainak létrehozásával. Nagyobb hangsúlyt kell fektetni az **innovációban** és az **ismeretátadásban** rejlő lehetőségek maradéktalan kiaknázásához szükséges képességek és kompetenciák megszerzésére, az új **technológiák értékesítésével** ötvözve.

7. Tézis: A közigazgatásban, egészségügyben és oktatásban a vállalkozói gondolkodásmód hozzájárul a nemzet jóléti szintjének emeléséhez, egy emberbarátibb szolgáltatás kialakításához és a társadalom valamennyi tagjának egymás iránti jobb megbecsüléséhez.

Az európai egyetemeknek világosan meg kell határozniuk azt a stratégiai szerepet, amelyet az innováció és az ismeretátadás játszik az általános intézményi küldetésekben.

Magyarországon az egyetemi oktatás terén meglehetősen nagy a káosz. Az a néhány egyetem, amely vállalkozásoktatást iktatott be programjában, nem rendelkezik se korszerű tananyaggal, de képzett tanári erővel. Egy 2006-ban 8 hazai egyeteméből végzett 3000-es kérdőíves

felmérés szerint a magyar hallgatók vállalkozással kapcsolatos attitűdjei hasonlóak a többi országokéhoz, amennyiben öt évvel a végzés után inkább alkalmazotti, mint vállalkozói karriert képzelnek el. - Sok olyan hallgató is volt, akik semmiféle elképzeléssel nem rendelkezett. - A vizsgált minta válaszai alapján a magyar egyetemi hallgatóknak 2,4%-a vett már részt vállalkozás alapításában. A vizsgált hallgatók 74%-ának fejében már megfordult a vállalkozás létrehozásának gondolata, de csak 11%-nak vannak komoly, és 7%-nak határozott elképzelései a vállalkozóvá válásról. 27% viszont úgy nyilatkozott, hogy még soha nem gondolt erre.

Az új Bolognai folyamatban indított BA képzések zömmel az alkalmazotti státuszra készítene fel, és nem adnak elegendő ösztönzést és muníciót az önfoglalkoztatáshoz, vállalkozásindításhoz. A vállalkozások létrejöttének merítési bázisa így a kívánatosnál jóval szűkebb. Némileg árnyalja a képet, ha a vállalkozóvá válást az életpálya egészén belül szemléljük. A hallgatók közel 44%-a azt a mintát követi, hogy a végzés utáni öt éven belüli időszakra alkalmazottként képzele el az életét, és csak öt év után (véltőleg szakmai tapasztalatok birtokában) tervezi a vállalkozóvá válást. A teljes minta 13,7%-a jelezte, hogy a közeli jövőben is és öt év után is vállalkozói pályát képzele el magának.

A Középeurópai Egyetemek Vállalkozáskutatással és Oktatással foglalkozó Hálózata - az ERENET - célul tűzte ki, hogy összehozza a vállalkozásoktatással és kutatással foglalkozó tanárokat, szakembereket. [9].

A hazai oktatói gárda a választások előtt, 2010. március 27-én áttekintette a hazai KKV politika jelenlegi helyzetét és ajánlást fogadott el az új kormány számára egy új nemzeti KKV-politika kialakítására. [10].

A Budapesti Corvinus Egyetemen 1989 óta működött a Kisvállalkozás-kutató Csoport. Ez a szervezeti egység hirdette meg 1990-től a vállalkozási mellékszakirányt, amely azért is népszerű volt a hallgatók körében, mert az itt végzettek számára szinte garantált volt a jó elhelyezkedési lehetőség megfelelő fizetéssel. A Kisvállalkozás-kutató Csoport vállalkozói tananyagokat fejlesztett ki (üzleti tervezés; kisvállalkozások marketingje; vállalkozások pénzügyei és költségvetési kapcsolatai; stb), és kutatásokkal tette frissé, naprakésszé e tantárgyakat. 2000. augusztusában az egyetemi reform részeként a Kisvállalkozás-kutató Csoport megszűnt, és megalakult a **Kisvállalkozás-fejlesztési Központ (KFK)**. A Központ az eredeti célkitűzéseket magasabb szinten valósítja meg, ezen belül a 2002/2003-as tanév során elindította a **kisvállalkozói főszakirányt**.

A kisvállalkozói főszakirány oktatási célja:

A kisvállalkozói szakirány olyan felsőfokú végzettségű szakembereket képez, akik nem egy-egy feladatra specializálódnak, hanem képesek átlátni és irányítani a kis- és közép-vállalkozások gazdasági folyamatainak egészét. Hallgatóink tudása nem csak azt teszi lehetővé, hogy egy kisvállalkozást indítsanak, vagy kisvállalkozásnál helyezkedjenek el, hanem a szakirány keretében megszerzett széleskörű gyakorlati ismereteknek köszönhetően más kisvállalkozásokkal foglalkozó munkakörök betöltésére is alkalmasak, mint például bankoknál, kockázati tőkéseknel, államigazgatásban. A hallgatók üzleti kommunikációs ismereteket is szereznek, illetve arra tanítjuk őket, hogy kezdeményezőként, vállalkozóként lépjenek fel az élet minden területén.

A Kisvállalkozás-fejlesztési Központ által a Közgáz Campuson oktatott tárgyak és tárgy-csoportok [11]

2. év

- **Kisvállalkozások indítása, működtetése**

3. év

- Kisvállalkozások működtetése, üzleti tervezése
- Vállalkozások költségvetési kapcsolatai
- Vállalkozások menedzsmentje
- International Entrepreneurship
- Kisvállalkozások finanszírozása
- Vállalatok társadalmi felelőssége
- -Szakszeminárium

4. év

- KKV-k a magyar és nemzetközi gazdaságban
- International Entrepreneurship

5. év

- Komplex vizsga
- Üzleti tervezés
- Vállalkozások menedzsmentje
- Kisvállalkozások finanszírozása
- E-business és innováció a KKV-kban
- Szakszeminárium

A Corvinus Egyetem egyik érdekes vállalkozás-fejlesztési projektje a **Hallgatói Spin-off Modell**, ami sajátos „üzletépítő verseny”. Ez magában foglalja a hagyományos üzletiterv-versenyt, de itt nem az elméleti terv bemutatásánk, hanem annak gyakorlati megvalósításán van a hangsúly. A legjobb üzleti tervet prezentáló hallgatók anyagi támogatást kapnak az adott vállalkozás elindításához, és tapasztalt mentorok segítik a terv megvalósítását.

A Budapesti Corvinus Egyetem egyik speciális vállalkozás-fejlesztői intézménye a **Spin Off Klub: Az Interuniversitas Hallgatói Vállalkozói Klub és Spin-off keltető!** [12].

Mit is jelent ez?

Interuniversitas

Budapest **minden egyeteméről és főiskolájáról** várják a hallgatóságot. A klub természetesen **nyitott**, eddig senkit nem küldtünk el, vagy ellenőriztük személyazonosságát és ezután sem tervezünk ilyesmit. Arra számítunk azonban, hogy a klub ereje épen abban lesz, hogy benne **összeadódnak a különböző előképzettségű, szakmájú, érdeklődésű fiatalok ismeretei és törekvései**. Számítunk azokra a magas fokú ismeretekre is, amelyeket ma a felsőoktatásban megszerezhet egy átlag egyetemista és célunk ezeket az ismereteket kiegészíteni, illetve egy újszerű, vállalkozói megközelítéssel integrálni.

Hallgatói

Elsődleges célcsoport az egyetemi-főiskolai hallgatóság, de hozd nyugodtan barátodat, ismerősödet, ha jól érzi magát, szívesen látják.

Vállalkozói

Különbözőféle egyetemi klubok vannak. Sok ilyen klub egyszerűen csak kikapcsolódásra és szórakozásra alkalmas, sok klubot a zene vagy a különböző zenei irányzatok követése jellemez, a mi klubunk programjainak középpontjában a vállalkozás áll. Rendezvényeinken **vállalkozókkal lehet találkozni, vállalkozói filmklubot működtetnek, és a vállalkozáshoz kapcsolódó tréningeket, foglalkozásokat tartanak.**

ÉLETPÁLYA ALAPÍTVÁNY [13]

Az Életpálya Alapítvány 1993-ban történt megalakulása óta **immáron 15. éve nyújt segítséget a vállalkozás iránt érdeklődő fiatal 18-32 éveseknek** olyan formában, hogy segít vállalkozási ötleteik kidolgozásában, valamint vállalkozásuk elindításában. Ennek a korosztálynak az elmúlt időszakban lezajlott változások hozták meg a lehetőségét, illetve sokuk számára talán az egyetlen lehetőségét annak, hogy vállalkozás formájában önállóan próbálják megkeresni boldogulásuk további útját az alkalmazotti lét egyre ritkuló lehetőségei közepette.

Alapítók, a Shell Hungary Rt. és az Ezredforduló Alapítvány anyagi összefogásával és erkölcsi támogatásával létrehozott Életpálya megalakulása óta több mint 7000 fiatal számára nyújtott tájékoztatást vállalkozási témakörökben térítésmentesen biztosított kiadványain keresztül, valamint szakemberekkel történő személyes konzultáció keretén belül. Tevékenységében, arculatában a Nagy-Britanniában több mint másfél évtizede sikeresen működő LiveWIRE szervezet tapasztalatait és módszereit igyekszik hasznosítani.

Minden évben kiírt **vállalkozási pályázata** során, az üzleti tervet elkészítő fiatalok számára egy megmérettetési lehetőséget is biztosít, ahol az elkészített tervük alapján, szakemberek előtt kell megfelelniük az előírt szempontoknak a vállalkozásuk elindítását tervező, illetve egy évnél nem régebben vállalkozó fiataloknak. E vetélkedő helyezettei különdíjakban és pénzdíjakban részesülnek, melyeket szponzori felajánlásokból, illetve az Életpálya Alapítvány támogatásából biztosítunk. E pályázaton, mely a **"Keressük az év legígéretesebb fiatal vállalkozóját"**. A 2010-es pályázat kiírását az Alapítvány honlapján megtalálható [14]. Pályázatot nyújthat be, aki:

- életkora 18-32 év (32. életévét még nem töltötte be) - a beadási határidő időpontjában;
- vállalkozását 2009. április 1. után indította, vagy vállalkozásának beindítását még csak ezután tervezi;
- vállalkozási ötletét Üzleti terv formájában nyújtja be.

2000 ősztől kezdve az **Ifjúsági Pénzügyi Támogatási Program** keretén belül kedvezményes feltételű visszatérítendő pénzügyi támogatási lehetőséget tudunk azok számára felkínálni, akik vállalkozásuk beindításához, illetve működtetéséhez anyagi segítséget várnak.

Ez a lehetőséget Károly - walesi herceg - nevével fémjelzett Youth Business International által biztosított pénzügyi háttér, valamint a Polgári Takarékszövetkezettel létrejött együttműködési megállapodás alapján tudja az Életpálya Alapítvány biztosítani.

Irodalom:

- [1] Dr. Szabó Antal: Discussion paper: Guide on How to Support Youth Entrepreneurship, ENSZ EGB, Genf, 2004. február 9-10.
- [2] Az Európai Bizottság Közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának „A Közösség liszaboni programjának végrehajtása: A vállalkozói készségek előmozdítása az oktatás és a tanulás révén”, COM(2006)33 végleges, 2006. február 13.
- [3] Magyar nemzeti ifjúságpolitikai jelentés=National Report on Youth Policy in Hungary= 6. 1.(18.) (2008.) p. 5-177; 1–212.”, Új Ifjúsági Szemle 2008. évi 18. száma

- [4] Az Európai Parlament és a Tanács ajánlása az élethosszig tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról, COM (2005) 548 végleges
- [5] Minivállalatok a középfokú oktatásban; A Best Procedure Projekt: A szakértői csoport végleges jelentése, 2005 szeptember.
- [6] Tóth Éva, Soltész Anikó és társaik: Helyzetkép a vállalkozói ismeretek oktatásáról és a vállalkozói tudás fejlesztése területén bekövetkezett változásokról – a továbbfejlesztés lehetőségei és befolyásoló tényezői, SEED, 2008
www.nfgm.gov.hu/data/cms1920914/vallalkozoi_tudas.pdf
- [7] <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00102/2006-04-lk-Tobbek-Gyarkorlati.html>
- [8] Európának korszerűbb egyetemekre van szüksége – a Bizottság állásfoglalása. IP/06/592, Brüsszel, 2006. május 10.
- [9] <http://www.erenet.org>
- [10] Dr. Szabó Antal: Kis és középvállalkozások helyzete Magyarországon. Egyetemi jegyzet, 2010.
- [11] <http://kfk.uni-corvinus.hu/index.php?id=21501>
- [12] <http://www.spinoffklub.com/?page=kikvagyunk>
- [13] <http://www.eletpalya.hu/magyar/bemutatkozas/index.php>
- [14] http://www.eletpalya.hu/magyar/palyazat/index_kiiras.html